

Лекція III СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- I. Вибір теми.
- II. Створення джерельної бази.
- III. Відбір фактів (даних).
- IV. Концепція (гіпотеза).
- V. Дискурс.

I. Тематика (проблематика) історичних досліджень

Критерії, якими керується історик при визначенні теми дослідження:

- наявність проблеми;
- актуальність;
- інтрига.

Будь-яке історичне дослідження починається з постановки наукової проблеми. Виділяється невідоме в об'єкті і визначаються конкретні дослідницькі завдання, які розкривають коло явищ, що підлягають вивченню і визначають конкретні аспекти і цілі їх вивчення.

Приклади наукових проблем:

- Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид
- Доля Веймарської республіки

Актуальність: здатність відповідати суспільному інтересу.

В чому полягає суспільний інтерес:

- стимуляція активності (оптимізм, активна життєва позиція);
- самоконтроль (уникнення анархії);
 - правда (Питання до обговорення: наскільки суспільству потрібна правда про минуле? чи потрібно дозувати правду в інтересах самого суспільства?).

Приклади актуальності:

- Європейський контекст української історії
- «Особа і Влада»
- Історія Великих Реформ
- «Окопна правда» про Війну
- «Історія знизу» («герой другого плану»)

«Внутрішня» (внутрівідомча) актуальність:

- Історія історичної думки
- Квантитативна історія (кліометрика)
- Розшифровка шумерського і ассірійського клинописного письма

Кожна епоха повинна переписувати історію заново
--

Феноменологія Інтриги:

- історія – це урок свободи;
- історія як пізнання самого себе (як Іншого);
- історія як пригода.

Парадокс як Інтрига:

- Паралелі між сталінізмом і нацизмом

- Ленін як агент німецької воєнщини
- Паралелі між Російською імперією і СРСР
- Доля Веймарської республіки
- Не контрреформація, а католицька реформація
- Енгерман, Фогель: «Час на хресті»

Для визначення ступеня вивченості тієї чи іншої проблеми необхідний сумлінний, об'єктивний історіографічний аналіз, який враховує основні дослідження в даній галузі, їх джерельну базу, апробовані методи і методологічні підходи. Це дозволяє досліднику спертися на досягнуті результати у вивченні даної проблеми, більш чітко сформулювати дослідницькі завдання.

Операції історичного дослідження:

1. Збирання фактів (даних).
2. Інтерпретація.

II. Відбір фактів

Історія засновується на фактах, і кожен історик зобов'язаний наводити їх у підтримку своїх тверджень.

Факти – безспірний, жорсткий елемент *дискурсу* істориків.

Факт – запорука точності.

На стадії встановлення фактів на перший план виходить достовірність, або правдивість, тексту (документа), який історик вводить у науковий обіг.

Факт – це твердження (інформація), істинність якого є очевидною не лише для автора, але й для його колег і читачів.

Серйозне ставлення до факту як до одного з основоположних елементів історіописання рівноцінне визнанню того, що історик не вимагає, щоб йому вірили на слово тільки на тій підставі, що він – професіонал; ні, він дає читачу можливість перевірити його твердження.

Історія складається з фактів і їх треба знати
--

Факти відповідають на питання «що відбулося?».

Проста ідентифікація фактів – не більш, ніж хроніка. Наукові факти в історії незавершені, відкриті до збагачення. Всупереч поширеній думці, історія не може походити з фактів: не буває фактів без питань, без попередніх гіпотез.

Факти не є чимось абсолютно об'єктивним, існуючим незалежно від дослідника і одні від одних (на зразок цеглин чи атомів). Матеріал джерел і факти, що він засвідчує, завжди є результатом творчої активності вченого, проведеного ним відбору, який залежить від поставленої ним проблеми, від висунутої гіпотези. Історик “сам створює матеріал для своєї роботи”, постійно “конструює” свій об'єкт вивчення, відбираючи і групуєчи необхідні йому джерела і факти. Історичні факти не існують без історика, вони створені або “винайдені” істориком.

Історичний факт відбиває як емпіричні, так і теоретичні знання. Реконструкція факту вже передбачає *інтерпретацію*.

III. Інтерпретація

Інтерпретація – процедура, яка застосовується як при відборі (формуванні) фактів, так і при їх узагальненні.

Інтерпретація розуміється як опозиція констатації.

Важливу частину інтерпретацій складає *пояснення*. Пояснення відповідає на питання «чому відбулося?».

Важливо конкретну подію показати як частину цілого історичного процесу. Тобто, треба відповісти на питання „Чому це відбулося?” і „До чого це привело?”, „Якими були наслідки?”. Тобто встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Всі великі історики були інтерпретаторами, тобто прагнули зрозуміти глибинний сенс минулого і виробити певну філософію історії

Відповідь на питання „Чому?” – це пояснення:

1. Мотивація поведінки, прийняття рішень учасниками подій.
2. Під шаром „очевидної” історії висловлених намірів і усвідомлених тривог лежить *латентна* історія – вона складається з процесів, про які сучасники мають лише туманне уявлення, таких, як демографічні зміни, еволюція економічних структур. Оскільки історики вивчають розвиток суспільства в часі, вони здатні (на відміну від безпосередніх творців історії) виявити вплив подібних факторів. Самі дійові особи (учасники) навряд чи могли усвідомлювати системну обумовленість своїх дій. Точно так же вони не в змозі передбачити результати своїх дій. Між намірами і результатами часто виникають приховані чи структурні фактори.

Більш-менш адекватне пояснення подій минулого вимагає складного аналізу.

Слід як мінімум розмежувати загальні і безпосередні причини.

Також наукове пояснення може передбачати розгляд історичної ситуації як місце перетину двох площин. Одну з них можна назвати діахронною (або вертикальною) – вона являє собою часову послідовність попередніх проявів даної діяльності. Інша площина – синхронна (або горизонтальна), тобто вплив найрізноманітніших факторів, що діють в той момент на конкретну подію (на розвиток ситуації).

Аналіз є складовою частиною пояснювальних стратегій.

Історичне дослідження має 2 поверхи (пласти):

1. Розуміння.
2. Раціональне пояснення.

Розуміння – це особлива форма пізнання.

Розуміння – бо і дослідник, і об'єкт дослідження наділені свідомістю.

З точки зору логіки, пояснення історика не відрізняється від пояснення звичайної людини: історик користується здоровим глуздом, „природним розмірковуванням”. Таке зауваження рівнозначне констатації того, що історичний метод як такий не існує. Історик застосовує до минулого ті типи пояснень, які дозволили йому самому зрозуміти пережиті ним особисто ситуації чи події.

Історик розмірковує по аналогії з теперішнім, він переносить у минуле способи пояснення, які довели свою придатність у повсякденному соціальному досвіді усіх і кожного. Це, до речі, є однією з причин того успіху, яким історія користується у широкій публіки: щоб вникнути у зміст книги з історії, читач не потребує ніякої спеціальної підготовленості.

Історик розуміє історичні ситуації на підставі того досвіду, який він має у різних галузях суспільної практики. Історик розуміє речі крізь призму своєї власної соціальної практики. Саме це дало підставу А.Про записати: «Історія як історія самого себе».

Чим ширша сфера особистого досвіду історика, тим більше у нього шансів зрозуміти різні історичні ситуації. Звідси – особлива роль уяви в роботі історика. (“Метод вживання”).

Для історика людська діяльність – не видовище, яке постало перед ним, а живий досвід, який він повинен пережити у своєму розумі. (У цьому розумінні історія є тільки у тих речей, які історик відтворює в своїй свідомості в теперішньому часі).

Але це зовсім не означає, що історія – це всього лише суб’єктивна думка і що історики можуть говорити все що їм заманеться. Вони керуються строгими правилами пізнання, їх спосіб дослідження з повним правом претендує на істинність. Розуміння через свою своєрідність не є менш законною, менш строгою чи менш істинною формою пізнання, ніж об’єктивне пізнання наук про природу.

Історик розуміє історичні ситуації на підставі того досвіду, який він має у різних галузях суспільної практики

Зрозуміти – в історії, по суті, завжди значить в якійсь мірі подумки поставити себе на місце тих, про кого пишеш

Але ставлячи себе на місце *Іншого*, історик не може залишатися байдужим до тих, кого він розуміє. Є навіть думка, що у історика з об’єктом його дослідження встановлюються відносини симпатії, свого роду дружби. У всякому разі, з’ясується, що повністю холодна, незаражена, байдужа історія неможлива.

Історик не може бути байдужим, інакше він напише мертвою історію, яка нічого не розуміє і нікого не зацікавить

Оскільки історія – це жива історія, яка містить у собі частку емоційності, то звідси виникає три проблеми:

1. Перша з них – це проблема моральних меж історичного розуміння. Бо симпатія неможлива без вибачення. В такому разі, коли мова йде про дії злочинців проти людства, наприклад про нацизм, можна сказати, що історик стає в позицію, коли він деякі речі не може зрозуміти (як таке можливе).

2. Друга проблема – проблема об’єктивності.

Рятівною обставиною тут виступає екюменізм позиції історика (тобто зобов’язання історика розуміти і представляти усю сукупність партнерів і ситуацій, які знаходяться в межах дослідження).

3. Нарешті, проблема легітимності дії діалогу з минулим. Розуміння – справа ненадійна. Наприклад, Л.Февр застерігав від “психологічного анахронізму – найгіршого і найпідступнішого з усіх видів анахронізму”.

Для подолання цієї проблеми історик здійснює діалог раціональними засобами – думкою (а не емоціями).

Теорія є вищою формою пізнання.

Теоретичні схеми є вищою формою наукового аналізу.

Теоретичне осмислення дозволяє зробити пояснення (через з’ясування причин, тенденцій, внутрішнього зв’язку подій).

Теоретичне пояснення полягає у підведенні одиничних фактів під загальну схему.

Існує позиція недовіри до теорії в історії.

Аргументи за теорію:

Без теорії, тобто без узагальнення, неможливо передати повторювальні події, а за рахунок цього – ще сильніше виділити унікальні події. Іншими словами, теорія допомагає пояснити природу обмежень, які обмежують свободу дій людини.

Сьогодні усі історики, крім непримирених традиціоналістів, визнають, що теорія є продуктивним стимулятором гіпотез. Її цінність, стверджують вони, полягає не в її здатності пояснювати події, а в постановці цікавих питань і приверненні уваги вчених до нових джерел, тобто теорія є цінним евристичним інструментом. Такий підхід можна назвати мінімалістським виправданням існування теорії в історичній науці.

Але більше того: історики стикаються з загальними проблемами наукової інтерпретації, які вимагають вивчення: як пояснити довготривалі процеси типу індустріалізації або розвитку бюрократії, або виникнення таких інститутів, як феодалізм і рабство у зовсім не пов'язаних одне з одним суспільствах. Чим ширше масштаб дослідження, тим сильнішою є потреба в теорії, яка не просто вказує історика на нові дані, а й справді намагається пояснити той чи інший процес чи закономірність.

Одного розуміння недостатньо, і воно ризикує стати помилковим (має тенденцію до довільності), якщо ми не потрудимося вибудувати на його основі більш систематичне пояснення, проаналізувавши вихідну ситуацію, виявивши різноманітні фактори і зваживши всі причини. Таке звернення до раціонального пояснення перетворює історію в науку.

Одна із спроб (шляхів) поставити історію на наукові рейки – застосування методу соціології. Цей метод орієнтує на дослідження масових, знеособлених явищ і процесів. Цей метод активно впроваджується в історію починаючи з Дюркгейма. У другій третині ХХ ст. він стає надзвичайно популярним серед французьких істориків.

Згідно із соціологічним методом, необхідно здійснювати пошук співпадаючих змін, причому рівень цих пошуків може бути різним:

1. Найпростіший рівень – *типологія*.
2. Системні порівняння у часі або в просторі. Застосовуються цифрові показники.
3. Вимірюється міра співпадіння варіативності. Застосовується *статистика*.

Але соціологічний метод – не панацея. Є принаймні два обмеження його застосування в історії:

1. Соціологічний метод лише більш строго виражає те, що формулює здоровий глузд. Соціологічний метод теж, в принципі, заснований на операціях здорового глузду.
2. Соціологічний метод прекрасно показує себе у синхронних дослідженнях і не годиться для діахронних досліджень, тобто для аналізу власне подій.

Але як здійснити синтез структури і події? Як поєднати аналіз взаємозв'язків і пошук причин?

Однією із спроб здійснити такий синтез стала персоналізація колективних сутностей. Для того щоб показати дію структур і змусити зрозуміти їх втручання в хід історії, історик вдається до персоніфікації своїх об'єктів: залишаючись історією, доступною на рівні спонукальних мотивів і намірів, і одночасно конструюючи абстрактні колективні сутності на рівні загальних закономірностей, соціальна історія поширює на колективного героя ті ж наміри, ті ж емоції і ту ж психологію, що й на окремого індивіда. Вона створює, так би мовити, колективних індивідів. Тоді, наприклад, клас може „думати”, „хотіти”, „ненавидіти”, „потребувати”, „відчувати”.

“Нова соціальна історія” (друга половина ХХ ст.) звертається до менш загальних рівнів дослідження, де знову займає своє місце свобода дійових осіб. Змінився масштаб. Настав час мікроісторії, яка вивчає соціальні практики, самосвідомість, родинні зв'язки, життєвий шлях окремих індивідів і цілих сімей разом з усіма уявленнями і цінностями, які вони з собою

несуть. Для нової історії антропологічний опис є важливішим за пояснення, а вивчення функціонування є важливішим за дослідження і вибудову ієрархії причин.

Для цього історіографічного явища вже винайдено і визначення – „занепад колективних сутностей”. Намітилося вже і неприйняття такого “подрібнення” історії, її відходу від ставших уже класичними пояснювальних стратегій (з використанням соціологічних конструкцій).

Різновидом теоретичних схем є пошук причин.

Історики приділяють велику увагу пошуку причин досліджуваних подій і визначенню того, які з них найважливіші.

Інше питання, що ж мають на увазі історики, коли говорять про причини. Історики, наприклад, мають звичку розрізняти причини поверхові і глибинні, тобто вони схильні створювати ієрархію причин.

Один з типів причин, які виділяють історики, – це передумови: вони не зумовлюють ситуацію чи подію, вони не роблять її неминучою, а все ж можна думати, що без них вона б не відбулася. Ці передумови зробили її можливою і навіть вірогідною.

Є причини неначе результат збігу обставин. Вони пояснюють, чому подія, викликана передумовами, відбувається саме в даний момент і в даному вигляді.

Вибудова істориками цілих ієрархій причин є відображенням альтернативності історичного процесу.

А.Про: „ЧАСТЕНЬКО ДОВОДИТЬСЯ ЧУТИ, ЩО ІСТОРІЮ, МОВЛЯВ, НЕ ПИШУТЬ В УМОВНОМУ СПОСОБІ. АЛЕ В ТОМУ-ТО Й СПРАВА, ЩО ПИШУТЬ”.

Звичайно, є тільки одна історія – та, що відбулася. Справді: на перший погляд, здається безглуздим уявляти, що Французька революція могла б не відбутися, що залізничне будівництво у США не набуло б великого розмаху чи що в Римській імперії не вирощувався б виноград.

Але: чи можна зрозуміти, чому речі відбулися саме так, як вони відбулися, якщо не запитувати себе: а чи могли вони відбутися інакше?

Схоже на те, що уявити собі інший розвиток історії – це і є єдиний спосіб знайти причини історії реальної. В такому разі говорять про *контрфактичний демарш* (прийом, метод).

Приклад застосування контрфактичного методу:

Р.У.Фогель. «Залізниця і економічне зростання» (1964)

Макс Вебер: “Щоб розплутати реальні причинні відношення, ми створюємо нереальні”.

Вдаючись до такого “уявлюваного досвіду” (умоглядного досвіду), історики не тільки виявляють причини, а й зважають їх, тобто встановлюють їх ієрархію.

Уявлюваний досвід заснований на маніпулюванні часом. Історик може прокручувати час в обох напрямках вперед і назад. Саме через постійне снування між різними моментами минулого і вибудовується історія.

Вірогіднісне відтворення варіантів майбутнього, які могли б мати місце, є єдиним засобом, що дозволяє розкривати причини і встановлювати їх ієрархію в історії.

Раймон Арон: «Створювати ірреальні сценарії розвитку подій – єдиний спосіб уникнути ретроспективної ілюзії фатальної запрограмованості».

Коректне ставлення історика до непередбачуваності майбутнього – це урок свободи. Така історія дозволяє мислити одночасно свободу людської дії і примус, який накладає ситуація.

Емпірика і теорія

Емпіричний рівень – це описання.

Але емпіричне пізнання не є чисто описовим. Емпіричне пізнання нездійсниме без елементів пояснення. Інтерпретація необхідна на всіх етапах дослідницької діяльності, починаючи з визначення наукової моделі і закінчуючи створенням моделі і оцінкою.

На емпіричному рівні проводиться синтез інформації джерел, на теоретичному – синтез історичних фактів.

При проведенні історичного синтезу залучаються логіка, інтуїція і уява. Інтуїція і уява відіграють значну роль в заповненні джерельних пробілів при реконструкції конкретних історичних фактів і ще більшу роль у встановленні взаємозв'язків між окремими фактами і побудові послідовної розповіді про події минулого.

Роль понять і категорій в історичному дослідженні

Для того, щоб слово стало поняттям, треба, щоб в одне це слово увійшла множина значень і конкретних форм досвіду.

Поняття, зване Кантом емпіричним, становить собою сумарний опис, економічний спосіб вираження. Поняття служать мовній зручності, дозволяючи економити слова і час.

Для осмислення історії історик користується або поняттями, які йому повідомляє сама історія, або які він запозичує із інших суспільних наук.

Отже, є два типи понять:

1. Поняття-реалії, які сформувало саме життя в минулому. Це переважно терміни.

Приклади: феодал, аллод, десятина, оброк, князь, шляхта, козацький реєстр.

2. Поняття, синтезовані самими істориками. Сучасні поняття. За їх допомогою історик доосмислює історію.

Прагнучи мислити минуле за допомогою сучасних понять, ми ризикуємо припуститися *анахронізму*.

А.Про: „Історія постійно запозичує поняття у сусідніх дисциплін: вона зайнята тим, що висиджує яйця, які не несла. Не варто пробувати скласти список таких понять: його можна продовжувати до нескінченності”.

Отже, складається враження, що історія не має власних понять, а скоріше привласнює собі поняття інших суспільних наук.

Але переходячи із своєї рідної дисципліни в історію, поняття переживають кардинальні зміни: вони стають більш гнучкими, втрачають свою строгість і перестають вживатися в своєму абсолютному значенні, негайно набуваючи специфікації. За цією зміною неминує слідує і інші.

Особливе місце в історії займають поняття, якими позначають колективні сутності, або одиниці суспільного устрою. Це: суспільство, народ, країна, буржуазія, інтелігенція, громадська думка...

Історик не повинен розглядати поняття як речі. Поняття – не речі, а інструменти, за допомогою яких сучасники, а серед них і історики, прагнуть домогтися переважання певного варіанту впорядкування реальності і повідомити минулому його специфіку і його значення. Між цими поняттями і реаліями, які вони позначають, завжди є певне розходження, напруження, в якому й розігрується історія. Будучи відображенням реального, вони в той же час слугують його оформленню за рахунок того, що його називають.

Категорії – це загальні, фундаментальні поняття, які відображають найсуттєвіші, закономірні зв'язки і відношення реальної дійсності і пізнання.

Категорія історичного джерела

Історичні джерела – це все, що містить будь-які свідчення щодо минулої діяльності людей: слово написане і слово промовлене, характер ландшафтів і предмети матеріальної культури, твори мистецтва, фото- і кінодокументи.

База історичного пізнання – історичні джерела.

На відміну від істориків-позитивістів, Марк Блок і Люсьєн Февр значно розширили коло джерел. Не заперечуючи проти положення Ланглуа і Сеньобоса: «Історія пишеться по документах», – вони заявляли:

"Історія, безсумнівно, пишеться по письмових документах. Коли вони є. Але вона може і повинна створюватися без письмових документів, якщо їх зовсім не існує... Слова. Знаки. Пейзажі і черепиця. Форма полів і кількість бур'янів. Фази місяця і форми упряжі. Експертиза каменів геологами і хімічний аналіз металу шпаги хіміками. Словом, усе, що залежить від людини, служить людині, висловлює її присутність, активність, смаки, всі людські прояви".

Отримуємо інформацію від джерел, ставлячи їм запитання. Інформативні можливості джерел залежать від питань, які ми їм задаємо. А суть наших питань залежить від рівня наших знань і нашого розуміння завдань історичної науки.

Здатність знаходити нове застосування джерелам є одним з характерних досягнень сучасного історичного методу.

→ Праця Еммануеля Леруа Ладюрі "Монтайю, окситанське село..." (1978) може слугувати класичною ілюстрацією цього.

Невичерпність джерела як джерела інформації.

Р.Колінгвуд: "Чим більше знань з історії ми маємо, тим більше ми можемо узнати з даного конкретного фрагменту джерела; якби у нас не було ніяких знань, то ми б нічого не змогли узнати".

А.Про додає: „Більше того, без питання немає також і документа. Саме питання, яке задає історик, дозволяє піднести в ранг джерел і документів ті чи інші сліди, залишені минулим”.

Цей момент М.Блок ілюструє красномовним прикладом: „Кременеві знаряддя в наносах Сомми малися у великій кількості як до Буше де Перта, так і потім. Але не було людини, яка вміє запитувати, – і не було доісторичних часів”.

А.-І.Марру: „Документ сам по собі не існує доти, доки не стане об'єктом допитливості історика”.

Люсьєн Февр про те, як історик "творить джерело": "Історія, безсумнівно, створюється на основі письмових документів. Коли вони є. Але вона може і повинна створюватися і без письмових документів, коли їх не існує. Причому при відсутності звичних квітів історик може збирати свій мед з усього того, що йому дозволить його винахідливість. Це можуть бути слова і знаки, пейзажі й полотна, конфігурація полів і бур'янів, затемнення Місяця і форми хомутів, геологічна експертиза каменів і хімічний аналіз металу, з якого зроблені шпаги, – одним словом, все те, що, належачи людині, залежить від нього, служить йому, виражає його, означає його присутність, діяльність, смаки і способи людського буття. Чи не правда, частина нашої роботи – роботи історика, – і, без сумніву, найзахопливіша її частина, полягає в постійних зусиллях, спрямованих на те, щоб змусити говорити німі речі, змусити їх сказати нам те, чого самі по собі вони не говорять, – про людей, про суспільства, які покликали їх до життя, і скласти з них у кінцевому рахунку розгалужену мережу подібностей і взаємозв'язків, яка компенсує відсутність письмового документу”.

Джерела не можуть "відбивати" минуле, оскільки воно є практично невичерпним у своїх конкретних проявах.

Джерело не є "дзеркалом" минулого, бо воно обтяжене інтерпретацією його автора. Тому найперші питання, які ми ставимо джерелу, є такі: 1) яка в ньому частка інтерпретації; 2) яка в ньому частка риторики.

Без інтерпретатора (історика) джерела німі. Не джерела повинні керувати істориком, а історик джерелами. Істориків, які просто йшли за джерелами, Р.Коллінгвуд називав істориками "ножиць і клею".

Не буває історії без джерел

Історики школи „Анналів”, спираючись як на Лакомба, так і на Сіміана, розвинули це положення.

М.Блок критикував позитивістське (вульгарно-позитивістське) розуміння історичного джерела, яке панувало на початку ХХ ст.: “Багато хто і серед них, здається, навіть деякі автори підручників, уявляють собі хід нашої роботи до дивовижності наївно. Спочатку, мовляв, є джерела. Історик їх

збирає, намагається оцінити їх справжність і правдивість. Після цього, і тільки після цього, він пускає їх у діло. Але біда в тому, що жоден історик так не діє. Навіть коли мимоволі уявляє, що діє саме так”.

Найкраще дійсність висвітлює джерело, не призначене для майбутніх читачів. Марк Блок назвав їх “мимовільними очевидцями”.

“Навмисні свідчення” створювалися з метою інформувати читача, сучасного чи майбутнього. До цієї категорії свідчень відносяться хроніки, мемуари, всі “нарративні” джерела, а також донесення, і вся преса.

“Ненавмисні”, “мимовільні” свідчення не призначалися для того, щоб нас інформувати. Ними можуть бути приватне листування, суто особистий щоденник, рахунки підприємства, акти записів про укладання шлюбу, декларації про спадщину, а також різного роду предмети, зображення.

Невичерпність джерела як носія інформації означає, що:

1. Не може бути остаточного прочитання даного документу.

Цілий новий пласт історичних досліджень: через застосування лінгвістичного підходу і лексичної статистики історики вивчають документи з метою знайти в них те, про що там не говориться прямо.

2. Оновлення “запитальника” тягне за собою оновлення методів і документальної бази дослідження.

Не може бути остаточного прочитання певного документу

Отже, легітимність роботи історика прямо не засновується на документах. Вперше здійснене дослідження, виконане на основі документів, тим не менше може бути позбавлене будь-якого наукового інтересу, якщо воно побудоване відповідно до запитань, які в даний момент не є актуальними. І навпаки, звернення до теми, яка вже розглядалася в працях інших істориків, може стати доцільним з наукової точки зору, якщо воно вписується в новаторську проблематику.

Кожна епоха повинна переписувати історію заново

Завдання

Колінгвуд Р. *Ідея історії*. Київ, 1996.

с.335–340: Критика “авторитету” і “заповіту” в історії, критика “історії ножиць і клею”.

Завдання

Февр Л. *Бої за історію*

Lucien Febvre. *Combats pour l'Histoire*. Librairie Armand Colin, Paris, 1992.

с.11,20: Категорія історичного джерела: позитивістське і сучасне трактування.

Категорія історичного факту

Факти – безспірний, жорсткий елемент *дискурсу* істориків.

Серйозне ставлення до факту як до одного з основоположних елементів історіописання рівноцінне визнанню того, що історик не вимагає, щоб йому вірили на слово тільки на тій підставі, що він – професіонал; ні, він дає читачу можливість перевірити його твердження.

Історія складається з фактів і їх треба знати

В XIX ст. під фактом історики розуміли твердо установлене знання, винесене з історичного джерела.

Школи і напрями, засновані на позитивізмі, були схильні абсолютизувати значення факту і його властивостей, підносячи його до статусу вічних істин, “атомів” істини, цеглин у кладці будівлі.

Але навіть для сучасних напрямів, які схильні спорити з позитивістами щодо “вічності” і “об’єктивності” фактів, визнають надзвичайну важливість фактів як однією з основ наукового історичного дискурсу.

Завдання Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. *Французька історіографія ХХ століття*. – Львів, 2001
с.27–33: Зміна тлумачення історичного факту у французькій історіографії протягом ХХ ст.

Завдання Колінгвуд Р. *Ідея історії*. Київ, 1996
с.196–197: Категорія історичного факту.

Завдання Февр Л. *Бої за історію*
Lucien Febvre. Combats pour l'Histoire. Librairie Armand Colin, Paris, 1992.
с.11–15, 68–70: Категорія історичного факту: позитивістське і сучасне трактування.

Розряди фактів в історичному пізнанні:

1. Факт-подія.

Приклади: роки правління монарха; початок війни; дата народження того чи іншого діяча.

2. Факт-конструкція.

Приклади: “27 лютого 1917 року перемогла Лютнева демократична революція в Росії”;
“22 червня 1941 року розпочалася Велика Вітчизняна війна”;
“Українська національна революція 1918–1920 років”.

Науково-історичні факти становлять собою двічі суб’єктивовану реконструкцію минулого – на рівні джерела і на рівні дослідника і є продуктом творчості. Це модель події.

3. Факт-проблема.

Приклади: генеза феодалізму; генеза капіталізму; формаційне чи цивілізаційне членування історичного процесу.

Конвенційна основа істинності фактів.

Категорія історичного часу

Час історії не є ні фізичним, ні психологічним часом.

Час історії – не одиниця вимірювання, а скоріше якісна оцінка.

Крім року, століття і тисячоліття, історія знає таке часове визначення, як «занадто рано» і «занадто пізно».

Така одиниця історичного часу, як століття, не обов’язково дорівнює ста рокам. Так, говорять про «довге» і «коротке» 17-те століття. ХІХ ст. почалося у 1815 р., а закінчилося у 1914 р. ХХ ст. розпочалося у 1914 р., а закінчилося у 1989 р.

Не буває історії без дат

Пізнавальна сила історичної темпоральності – не у механічній послідовності.

Історик прекрасно знає, що час рухається тільки в одному напрямі, але він, порівнюючи минуле і теперішнє, постійно снує між минулим і сучасним, розгортає нитку часу в обох напрямках. А це передбачає, що час історії є об’єктивованим. Історик, сам знаходячись у часі, у певному сенсі дистанціюється від своєї роботи

Множинність історичних часів за Рейнгартом Козеллеком: минуле теперішнє, минуле минуле і минуле майбутнє.

Операції над історичним часом:

1. Укладання хронології.

2. Періодизація.

Виділяти періоди – це і є структурувати час, тобто замінити невлівиму безперервність часу на певну структуру.

Періодизація – це спосіб сполучити, ув'язати те, що змінюється, і те, що зберігається. Періодизація дозволяє одночасно мислити неперервність і перервність: неперервність має місце всередині періодів, а перервність – між періодами. Періодизація ідентифікує спадкоємність і її порушення. Тим самим вона відкриває шлях до інтерпретації.

Цезура – межа між періодами.

Кожна періодизація є інтерпретацією

Отже, час істориків постає як уже структурований, артикульований час. Переваги такого стану речей настільки ж очевидні, як і його недоліки. Переваги: ясність, чіткість, мовна зручність.

Недоліки: виокремлені періоди набувають своєрідної очевидності, якої в дійсності не було; затруднюється усвідомлення процесів різної часової протяжності (за Броделем). Періодизація заважає побачити, що в один і той же момент часу не всі спостережувані елементи знаходяться на одній і тій же стадії розвитку.

Так ми переходимо до поняття часів різної протяжності.

Кожен історичний об'єкт має свою власну періодизацію: недоцільно дотримуватися політичної періодизації для вивчення економічного розвитку чи історії релігії, і навпаки. З іншого боку, абсолютизація феномена різних темпів розгортання процесів різного типу приводить до розкладу часу на безліч часів, які не мають між собою зв'язку.

Тут історики стикаються з суперечністю, яку важко розв'язати.

Одним з прикладів можливого виходу з цієї суперечності є праці Фернана Броделя. Він запропонував прийом ієрархізації часів різної протяжності. – у своїй знаменитій праці "Середземне море і світ Середземномор'я в епоху Філіпа II" (1949)". Першу частину своєї праці він присвячує географічному і матеріальному контексту, другу – економіці, третю – політичним подіям. Ці три відносно взаємопов'язаних і відносно незалежних об'єкта розгортаються у трьох темпоральностях – довготривалому, середньотривалому і короткочасовому часі. Фернан Бродель у своїй монографії розглядає час "великої протяжності" (середовище проживання, економічні і соціальні структури, держава, цивілізація) і "короткий час" (політичні події, події індивідуального життя людини). "Короткий час" – це час хронікера, журналіста, а не історика-дослідника.

У передмові до свого твору Бродель пише:

„Ця книга ділиться на три частини, кожна з яких становить собою аналітичний нарис.

Перша заторкує нерухому історію, історію людини і її відносин з навколишнім середовищем, що повільно тече і повільно змінюється, яка часто складається з наполегливих повернень, з нескінченно відновлюваних циклів. Я не міг залишити без уваги цю майже позачасову, дотичну до неживих речей історію, але й не хотів обмежитися у цьому зв'язку якимсь традиційним географічним вступом в історію...

Над цією нерухомою історією, історією в повільному темпі, як цілком можна було б сказати, якби цей вираз не відхилився так сильно від свого початкового смислу, – знаходиться соціальна історія, історія груп і об'єднань. Яким чином ці глибинні хвилі здіблюють все середземноморське життя? Ось що я хотів з'ясувати в другій частині моєї книги, послідовно розглядаючи економічні відносини, держави, суспільства, культури і намагаючись у решті решт для кращого прояснення моєї концепції історії показати, яку роль усі ці глибинні сили відіграють у такій складній справі, як війна. Бо війна, як ми знаємо, не є чистою галуззю індивідуальної відповідальності.

Нарешті, третя частина – частина, присвячена традиційній історії, якщо хочете – історії, піднесеної до рангу не людини, а індивіда, подієвої історії Франсуа Сіміана. Це – хвилювання на поверхні, хвилі, які

породжують своєю потугою припливи і відпливи. Це історія коротких, швидких, нервових коливань, надчуттєва за визначенням: найменший крок показує тривогу на її вимірних приладах. Але саме в цій своїй якості вона є найзахоплюючішою, найбагатшою проявами людської природи, але також і найнебезпечнішою. Не будемо надто довірятися цій ще обпікаючій руці історії в тому вигляді, в якому її сприймали, описували й переживали самі її сучасники. Вона набуває обрисів їх гніву, їх мрій і їх ілюзій...”

Суспільно-економічна формація

Цивілізація

Особливості категорії цивілізації:

1. Особлива роль духу (духовного компоненту) як структуруючої суми і рушійної сили розвитку.
2. Заперечення загальних закономірностей, спільних для всього людства. Підкреслення унікальності кожної цивілізації.
3. Велика часова протяжність. Цивілізація проходить крізь "формації", "суспільні лади" і т. ін.

Гіпотеза

Гіпотези не є результатом всебічного дослідження.

Без гіпотетичності обійтися неможливо, можна лише ставити вимогу посилення методологічних вимог до верифікації результатів праці.

Істинний шлях історика, очевидно, полягає у взаємній перевірці загальних ідей і фактів, теорії і джерельного знання. Теорії перевіряються фактами, а факти перевіряються теоріями.

Алгоритм праці історика (організації історичного дослідження):

- 1) чітке формулювання гіпотези;
- 2) проведення експерименту на внутрішню узгодженість гіпотези;
- 3) перевірка гіпотези емпірично.

Парадигма – модель постановки проблем, прийнята як зразок для вирішення дослідницьких завдань; спосіб наукового мислення, який проявляється в певній закінченості і відносній узгодженості поглядів на явища і речі.

В той же час, чисто аналітичні праці мають свої недоліки. Виграючи в інтелектуальній чіткості, вони програють в історичній безпосередності. Науковий аналіз неминуче набуває статичності.

Метаісторія – строго схематична інтерпретація розвитку людства:

Метаісторія – нарратив, що ґрунтується на поняттях високого ступеня узагальнення, таких як держава, народ, боротьба за свободу, культура, цивілізація, суспільство.

Макроісторія – *мікроісторія*...

Підходи до пошуків універсальної теорії історичного процесу (відмічки, парадигми):

- Подієва історія
- Структурний підхід
- Політична історія
- Дослідження структур (довгої часової протяжності)
- Нова соціальна історія
- Тотальна історія
- Історична демографія

- Історична антропологія, культурно-історична антропологія
- Історія повсякденності
- Усна історія
- Інтелектуальна історія

Найбагатшим джерелом ідей для істориків в останні роки стала *культурно-історична антропологія*.